

Відгук офіційного опонента

на дисертацію Г.В.Ковальчук «Н.Б.Кузякіна – дослідник української літератури ХХ століття», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Наукова спадщина Наталії Кузякіної є вельми цінним здобутком українського літературознавства, тож настав час її ґрунтовного осмислення у широкому культурно-історичному контексті. Це тим більш важливо, що інтелектуальна мандрівка вітчизняними просторами 1950-1990-х років дає можливість краще збагнути драматургію того шаленого часу, який ознаменовано різкими перевалами: сталінізм, коротка хрущовська «відлига», затьожна ера пізнього квазі-соціалізму, крах СРСР, перипетії становлення української державності... Колись один геть недурний француз констатував: «Ми мислимо разом зі своєю епохою, і епоха пише разом з нами». Так і є: мало кому вдається випередити свій час, вирватися з його інколи дуже жорстких, жорстоких рамок (чи й лещат).

Із цього погляду наукова біографія Наталії Кузякіної видається справжньою інтелектуальною драмою, яскравим свідченням того, що шлях пізнання – тернистий і звивистий, що він потребує не тільки напруженої праці думки, а й, казав Франко, «цивільної відваги», цілковитої мобілізації душевного ресурсу, здатності мислити й страждати, оновлюватися і рватися, повсякчасної готовності до внутрішнього «самобудування». Кузякіна була саме такою неспокоїною особистістю: з вершини свого життя вона могла подивитися на власні ранні праці дуже суворим поглядом, розуміючи, що протягом кількох десятків років людина може пройти таку дистанцію, яка зробить її мовби нетотожною самій собі...

Дисертація Г.В.Ковальчук залишає відчуття великої і складної дистанції, пройденої Наталією Кузякіною, і це є її очевидним позитивом. Дослідниця прагне показати, як змінювався науковий інструментарій Кузякіної, якими ставали її підходи до літературних явищ, якою була її «методологічна еволюція». Утім, не тільки методологічна: відбувалися серйозні зміни світоглядні, естетичні, моральні...

Осмислювати все це непросто, адже Г.В.Ковальчук, як сказали б актори, довелося входити в образ своєї героїні, переживати разом з нею її наукову

долю, обдумувати те, що вона обдумувала. В ідеалі - вимагалася подвійна оптика: щоб інтерпретувати праці Н.Кузякіної, потрібно було налаштуватися на тільки на те, щоб описувати предмет дослідження, а й собі включатися в розмову про М.Куліша, Леся Українку, І.Кочергу, І.Дніпровського, Л.Курбаса...

Потрібне було **співдумання** з Кузякіною. Ясна річ, це складно, навіть дуже. Проте й цікаво.

Саме на таке **співдумання** (часом контroversійне!) натрапляєш, читаючи, щоденник Леся Танюка, режисера й мистецтвознавця, для якого також, як і для Кузякіної, зірками першої величини були Лесь Курбас і Микола Куліш. Ось 22 травня 1962 року він читає щойно видану монографію Н.Кузякіної «Драматург Микола Куліш»: «Ще одна дірка в голові – книжка Кузякіної про Куліша. Вивчив її досконало. Ну не знаєш – не лізь! Нічого вона не зрозуміла! З її «аналітикою» (доволі пишномовною!) виходить, що Микола Куліш виключно автор «сільської трилогії», все інше – «духовна криза, бездоріжжя, помилки!» Між тим цитує багато прецікавого матеріалу, з якого напрошуються **інші висновки**. І далі Танюк дає зрозуміти, які саме «інші висновки» він має на увазі. Вони полягали у цілком відмінному від кузякінського погляді на п'єси «Хулій Хурина», «Мина Мазайло», «Народний Малахій»...

Дослідник полемізує з дослідником – і це зіткнення думок, оцінок, цей їхній діалог у край важливі. На щастя, Наталя Борисівна й сама швидко пересвідчилася, що її Микола Куліш 1962 року зовсім не такий, як Куліш справжній.

І тут слід сказати про етику – етику науковця, яка в певний момент може пробудити в нього почуття сорому й провини. Перекоаний, що і в Кузякіної був такий момент, коли в неї з'явилася почуття провини перед Кулішем, - і вона, зрештою, таки змогла в суперечці з собою осягнути його особистість і блискучу в своїх творчих глибинах драматургію.

Пізні, створені вже в 1980-1990-ті роки, дослідження Кузякіної «Доля Миколи Куліша» й низка її статей про драматурга – то, без перебільшень, класика українського літературознавства. А водночас - і театрознавства! 1992 року вона надрукувала в журналі «Український театр» статтю «Щедре літо Миколи Куліша», і перечитуючи її тепер, мимоволі ловиш себе на думці: а чи читали її наші режисери?! Там же стільки підказок для них! Стільки тонких спостережень над захованими й потенційними смислами Кулішевих п'єс! Н.Кузякіна, звісно, знала, що репертуари театрів України не переобтяжені

творами Куліша, тож намагалася привернути до них увагу, показати великі можливості для перепрочитання начебто відомого, - наприклад, «Маклени Граси», в якій Курбас свого часу «поривався грати притчу про беззахисну людину й диктаторський світ»! А Єлизавета Старинкевич зі сторінок «Литературной газеты» (1962 р., 7 червня) все ще раділа, що «Маклена Граса» сучасна «своей беспощадной пламенной обличительностью, направленной против собственнического мира»... Як по-різному, виявляється, можна прочитати один і той самий текст...

Г.В.Ковальчук веде мову про різні періоди в науковій творчості Н.Кузякіної (ізмаїльський, одеський, київський та ленінградсько-петербурзький), намагаючись узяти до уваги не тільки «місце прописки» дослідниці, а й характерні риси її наукової творчості в той чи той час. Відзначено, зокрема, як певну віху складну для Н.Кузякіної ситуацію довкола її статті «Народжена революцією» («Український календар», Варшава, 1967 р.): Г.В.Ковальчук коментує цей епізод зі знанням обставин і суб'єктивних чинників, пов'язаних із О.Корнійчуком і тих, хто, догоджаючи йому, створював атмосферу нетерпимості (*нетерпимості*, а не *нетерпіння*, як раз у раз висловлюється дисертантка).

Г.В.Ковальчук звертає увагу на дослідницький стиль Наталії Борисівни, на її самовідданість у збиранні матеріалів «усної історії», вишукуванні архівних документів, вивченні періодичних видань 1920-1930-х років. Можна було б порадити Галині Володимирівні й собі зробити щось подібне: щільніше попрацювати, наприклад, із епістолярієм Н.Кузякіної. Їй, щоправда, пощастило, оскільки чималий жмуток листів Наталії Борисівни у 2013 р. вже опублікував Микола Крячок, - проте резерв усе ж залишився. В архіві-музеї літератури й мистецтва (Київ) зберігається 6 листів Н.Кузякіної до М.Бажана (1979 р.), там же є відгук М.Бажана на докторську дисертацію «Драматургия и театральный критик И.Кочерга». Зберігаються також 18 листів Н.Кузякіної до дружини Ю.Смолича (1978-1988 рр.) і 5 відповідей на них; 11 листів до режисера В.Василька... М.Крячок не вичерпав усе, та й «усна історія» могла б допомогти дисертантці сформувати образ Н.Кузякіної повніше, «олюдненіше»... Одна з учениць Н.Кузякіної – Валентина Павлівна Саєнко – здійснювала наукове керівництво дисертацією Г.В.Ковальчук, отож ниточка могла потягтися й далі: до Нелі Миколаївни Корнієнко, до Леся Степановича Танюка (така можливість іще була), до Ірини Волицької і ще до багатьох, хто знав Кузякіну. Зрештою, записати й опублікувати спогади про Кузякіну можна й після захисту дисертації: це могло б навіть стати внутрішнім імперативом Галини Володимирівни, чого я б їй щиро бажав...

У розділі про М.Куліша, коли зайшлося про те, що «Україна планомірно знищувалася Сталіним», Г.В.Ковальчук називає 1926-1927 роки, спонукаючи тим самим (може, й мимоволі) поміркувати над хронологією репресій. У нас чомусь прийнято протиставляти репресивні 1930-і – ренесансним 1920-м. І начебто все правильно. Проте все ж варто пам'ятати, що 1930-ті починалися в надрах 1920-х! Були й поворотні моменти: наприклад, квітень 1926 року, коли Сталін звернувся з листом до Кагановича щодо позиції Хвильового, закликавши КП(б)У втрутитися в літературну дискусію, оскільки в перспективі Україна могла відірватися від Москви. Після квітня був червень, був пленум ЦК, що ознаменував початок політичної кампанії проти «хвильовизму», «неокласиків», «попутників» і т.п. А потім був 1929-й, рік «великого перелому», ще один поворотний момент, після якого знищення української інтелігенції стало масовим...

Так що репресивні 1930-ті впали на голови мільйонів людей не враз, і структура 1920-х була дуже непростюю...

Належна увага приділена в дисертації працям Н.Кузякіної про драматургію Лесі Українки. У них Кузякіна ще в похмурі 1970-ті прагнула максимально наблизитися до адекватного розуміння Лесі Українки, вивільнитися від нав'язливих стереотипів, відкриваючи глядачам (а перед тим режисерам) самобутній «театр Лесі Українки». Вона наголошувала на значенні алюзій у Лесиних творах, на серцевинності мотиву свободи в них, на трагізмі альтернативи «свобода – духовна казарма», даючи зрозуміти, що все це - не якісь музейні експонати, а животрепетна матерія...

Свого часу мене особливо вразило невелике за обсягом, проте надзвичайно оригінальне за задумом, багате на проникливі спостереження й зіставлення дослідження Наталії Борисівни «Леся Українка и Александр Блок», що вийшло в Києві 1980 року. Очевидно, видавнича його доля була непростюю: знадобилося аж три (!) внутрішні рецензії І.Драча, І.Крука й А.Каспрука, перш ніж книжка таки побачила світ. Праця «Леся Українка и Александр Блок» пропонувала свіжий погляд на драми Лесі Українки. В ній можна було відшукати, наприклад, ключ до «Руфіна і Прісцілли»: Кузякіна прозоро натякнула, що соціалізм завжди викликав аналогії з християнством, - і після цього її слова про «мотив ворожості мертвотних догм християнства потребам живого життя» звучали як ересь! А річ у тім, що «Руфін і Прісцілла» й справді писалася як антиутопія, як застереження щодо похмурих сценаріїв ХХ століття, коли «нова віра» спричиниться до появи нової казарми, а царство справедливості виявиться царством неволі.

Не все Н.Кузякіна могла сказати прямим текстом, проте в 1980 р. й натяки дещо означали...

Г.В.Ковальчук ретельно презентує і цю частину наукового доробку Н.Кузякіної, намагаючись нічого не пропустити. Її бібліографічна сумлінність варта доброго слова. Чого, однак, бракує дисертантці, так це аналітичного підходу до матеріалу, який досліджується: вона віддає перевагу описуванню і реферуванню. І це моє найголовніше застереження щодо виконаної нею роботи.

Непогано представлено в дисертації ті дослідження Н.Кузякіної, в яких вона інтерпретує творчість двох Іванів – Кочерги й Дніпровського. Не обійдено увагою і невеликі студії дослідниці, такі, як «По следам Меф. Ис. Тоффелля» (Наталю Борисівну цікавить тут зв'язок «Майстра і Маргарити» М.Булгакова з однією «київською» новелою Олександра Купріна, якого дисертантка чомусь уперто називає І.Купріним).

Г.В.Ковальчук справедливо зауважила, що дослідження сюжетів з історії російської літератури у Кузякіної нерідко мають стосунок до України. Та й в інших працях, зокрема тих, що мають компаративістський характер, вона залишалася україністом передусім. Принаймні, точка відліку, точка опори була тією ж, що й завжди: Наталію Кузякіну найчастіше цікавила доля національних культур в обставинах імперських чи тоталітарних. Хоча цей інтерес і не декларувався якось спеціально...

Оскільки дисертація присвячена дослідженням історії української літератури ХХ століття, то на маргінесі залишилися такі праці Н.Кузякіної, як «Режисура театра «Ванемуйне» 50-70-х» або ж «Театр на Соловках». В Україні вони, хоч як прикро, практично невідомі.

Читаючи Г.В.Ковальчук, часом хочеться з нею не погоджуватися в деталях і формулюваннях. Переїзд Н.Кузякіної з Києва в Ленінград вона, скажімо, називає «частковою капітуляцією перед системою», - хіба це справді так? Хіба то не був вимушений крок у бік більшої свободи? Або: працю «Доля Миколи Куліша» названо «художньою біографією», - на яких підставах? Або: як розуміти слова про те, що, опинившись у «лещатах марксизму», літературознавці «повинні були сповідувати чинники історизму й діалектизму»? З «діалектизмом» узагалі нічого не зрозуміло, а щодо історизму, то з якого часу слово «історизм» стало «лайливим», себто – негативно забарвленим?

Рука тяглася до олівця ще не раз, проте вдаватися в деталі не стану. Наголошу, натомість, на іншому, важливішому: дисертація Г.В.Ковальчук є,

загалом, успішною спробою першого системного дослідження літературознавчого доробку Н.Кузякіної. Вона самостійна, добре забезпечена необхідною науковою інформацією, тож може бути для інших дослідників добрим «путівником» та орієнтиром. У ній окреслюється творча індивідуальність дослідниці, чий внесок в українську науку про літературу незаперечний.

Свої спостереження і висновки Г.В.Ковальчук достатньо повно виклала в публікаціях і авторефераті. Текст автореферату чіткий, добре організований, вільний від тих розволікlostей, які помітні в основному тексті дослідження. Щоправда, лезезнавчі праці Н.Кузякіної в ньому представлені занадто сучупо, майже ніяк.

Наостанок відзначу, що дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., №567, зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р.

Усе сказане вище дає підстави для присудження Г.В.Ковальчук наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

В. Панченко

Володимир Панченко,
доктор філологічних наук, професор.

16 квітня 2018 року

Підпис: *В. Панченко*
Засвідчує:
Вчений секретар НАУКМА
Мелідовна Л.Т. Мелідов

Українська академія наук і мистецтв
Українська академія наук і мистецтв
20 03. 2018